

לחיזוק אורשת יהדות ארוקו בלארץ הקודש

תפארת אבות

דבר המוערכת

הפעם אנו מתכבדים לארח את הרב מאיר אלעזר עטיה שליט"א

כוחו של מנהג

מסורת ההלכה השלובה במנהג שנתקבל על ידי חכמי הדורות ושעל ידם נתיסד, מהווים עבור כולנו יסוד לקיום המצוות היומית, יען כי כמעט ואין בנמצא נושא הלכתי שלא רבו בו הדעות זה אומר בכה וזה אומר בכה, ואף שכולם מכוונים לאמת, ומסור בידנו על כגון זה ש'אלו ואלו דברי א-להים חיים', מכל מקום הלומד על מנת לקיים עומד נבוך היאך יקיים, ובדרכו של מי יאחז.

וזה כוחו של מנהג, המורה דרך ברורה בנתיבי התורה, אחר שהמנהג נמסר דור אחר דור מפי מאורי האומה שהיו בכל מקום, וברוח מבינתם, ובהנהגת הדורות שיעדו להם ממרום, ראו לנכון היאך לקבוע המנהג בדברים שרבו בהם הדעות. וכל זה לשעה ולדורות, שתורתנו תורת נצח היא ולא תשתנה בשום זמן חס ושלום. ועל כן יאחז צדיק בדרך אבותיו ובוזה לא ידע עיקש ופתלתול, וסרו הספקות, ונתרו באהלי מי שאין בידם מנהג ועליהם להכריע מדעתם בין ההרים הרמים. וכך מפורש בתלמוד ירושלמי (מסכת פאה פרק ז' הלכה ה'): דאמר ריב"ל דאמר רבי אבון בשם ריב"ל לא סוף הלכה זו, אלא כל הלכה שהיא רופפת בבית הדין ואין את יודע מה טיבה, צא וראה מה הציבור נוהג, ע"כ.

וגדולה מזו מבואר בירושלמי (ערוהין פ"ג ה"ט) שאף כשיש הוראה ברורה מחכמי הדור, אלא שנוגדת היא את המנהג יש לילך אחר המנהג. וכך הם דברי הירושלמי: ר' יוסי מישלח כתיב להון אף על פי שכתבו לכם סדרי מועדות אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש. וביאר שם ה'קרבן העדה' ז"ל: הכי פירושו, אף על פי שכתבו לכם סדר תפילות המועדים אל תשנו מנהג התפילות שהנהיגו אבותיכם, עכ"ל. והגאון רבי אליהו אילוז ראב"ד מקודש בעיר טבריה לפני למעלה ממאה שנה (ואשר נולד בעיירה מזגייה שבמחוז תאפילאלת) כתב בספרו 'יש מאין' (ח"ב סי' א) ז"ל: פוק חזי מה שכתב מהרש"ל בתשובה (סי' צ"ח) ודע שכל רבתי ואבותי ששמעו גאוני עולם ראיתי שלא נהגו ככה, ואם היה רש"י עומד לפנינו וצווח לשנות המנהג שנהגו הקדמונים לא נשגח ביה ע"כ. וכיו"ב כתב השער אפרים ז"ל (סי' ג) בשינוי נוסח התפילות אם יבוא אליהו ויאמר שנשנה מנהגנו אנחנו לא נשמע לו עכ"ל.

וראה מה שכתב בשו"ת 'קריית חנה דוד' (ח"א י"ד סי' יא) וזה לשונו הטהור: ומכאן תוכחת מגולה שלא יקל האדם במנהג שנהגו בית ישראל, הגם שיראה לו שאין באותו מנהג שום טעם יאחז במעשה אבותיו ולא יהיה חכם בעיניו, שאם הוא נראה ריק, הוא מכס, ובודאי כי לא לחנם הוקבעו כי הראשונים היו בקיאים בכל דבר צופים אמרום ויסודם ביסוד מוסד עכ"ל. לאור האמור אנו בני המערב האוחזים במנהגי אבותינו הקדושים, אל לנו לזוז מדבריהם כי נאמר "שמוני נוטרה את הכרמים, כרמי שלי לא נטרתי"!! זכותם וזכות תורתם התמימה היא שיכולה להגן עלינו ועל כל ישראל אחינו. ויהי רצון שנזכה לשנה טובה ומבורכת אכ"ר.

ע"ה מאיר אלעזר עטיה.
מחבר ספרי 'אבותינו' מנהגים על פי חכמי מרוקו,
ספרי בקשות שירה ופיוט בנוסח יהודי מרוקו,
והמקליט לראשונה ללימוד את כל שירי הבקשות מספר "שיר ידידות".

בברכת שנה טובה ומתוקה, מערכת "תפארת אבות"

פרפראות מוחממינו

ה' נחלי דמעוטי מעי הרתיחו (מתוך פיוט 'ה' שמעתי שמעך יראתי')

תפילה שהיא בדמעות שלישי, מעלה אותה המלאך מיכאל לפני הקב"ה. ולמה דווקא המלאך מיכאל? אמרו על זה רמז מדברי המשנה: "מעלין את המדומע באחד ומאה", ו'מיכאל' גימטריא אחד ומאה, יבוא הוא ויעלה את המדומע - תפילה הנאמרת בדמעות.

רבי יהודה קיסוס (1925 - 1987), שמשושל ר' רפאל טולידאנו, 'מקור ברוך'

כי שומע קול שופר אתה 'ומאזין תרועה'

על דבר קרוב שייך לשון 'האזנה', ועל הרחוק נכון לשון 'שמיעה', משה רבינו ע"ה שהיה קרוב לשמים אמר 'האזינו השמים', ולגבי הארץ אמר 'ותשמע הארץ', אך ישעיה הנביא שהיה קרוב לארץ אמר בהיפך 'שמעו שמים והאזינו ארץ'.

ועם זה יובן מה שאנו אומרים במוסף דראש השנה 'כי שומע קול שופר אתה ומאזין תרועה ואין דומה לך'. שהכוונה היא 'כי שומע קול שופר' שתקיעת שופר פשוטה רומזת לצדיק ולכן נאמר 'כי שומע' היינו מרחוק. 'ומאזין תרועה' הוא בעל תשובה, כנשמע מלשון 'תרועה' - לשון שבירה, ששבר חומרו וחזר בתשובה. ולכן נאמר 'ומאזין תרועה' שבעלי תשובה הם תחת כסא הכבוד ושייך בהם לשון 'האזנה'.

רבי יוסף אוחיון (נפטר בשנת 1956), חבר ביה"ד בעיר אספי, 'ליקוטי אמרים - אמרי יוסף' עמ' לב

איך יתכן שהעבירות יהפכו לזכויות?

להסביר העניין, שהוא דבר קשה, לומר שהעבירות יחשבו לו (לבעל תשובה) לזכות. וכמו שדקדקו המפרשים ז"ל, אמרתי שהסברא לזה שידוע שמצות התשובה היא מצות עשה ממצוות התורה. ואם כן, כיון שעבר כמה עבירות ושב ונתחרט והתוודה על כל מה שעשה בפרט, נמצא שקיים מצות עשה נגד כל עבירה ועבירה. הרי שכנגד מספר העבירות שעשה, קיים מצוות ע"י מצות התשובה שעשה על כל אחת ואחת. ולפי זה נתיישבה התמיהה הנל.

רבי אברהם קוריאט (חי במאה ה"ט), רב ומו"צ בעיר מוגאדור, 'ברית אבות'

והרב הגדול רבי מסעוד בן גנון ע"ה הסביר העניין בסגנון שונה, ז"ל: כי ידוע כי ממצות ל"ת שיעשה האדם נעשה קטיגור, ומכל מצות עשה נעשה מלאך סניגור, כי על כן בשבם מאחד מעוונותיו מקיים עליו מצות עשה, כמ"ש 'ושבת עד ה' א-להיך, ועי' תשובה זו מהפך העוון לזכות, ועושה מהקטיגור סניגור, וז"ש הכתוב 'כי נרצה עוונה' ר"ל שנהפך ונעשה העוון רצון.

רבי יצחק גרשון, 'קרבן שמן' עמ' תד

מלך עוזר ומושיע ומגן - כנגד ד' זמני תשובה

...ולזה ראו לכוין כשאומר 'מלך עוזר ומושיע ומגן': מלך - כנגד יום ראש השנה, שאנחנו ממליכים את הקב"ה עלינו ואומרים המלך הקדוש וכו'. עוזר - בעשרת ימי תשובה, שהקב"ה קרוב ומקבל תשובת עמו, ככתוב 'דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב', שזה נאמר על עשרת ימי תשובה. ומושיע - ביום הכיפורים, שהשטן אינו מקטרטג ואדברת חוזר להליץ טוב על עם ישראל כנזכר במדרש. ומגן - ביום הושענא רבא, שמתעוררים רחמינו על המהרהרים תשובה אפילו בעת זה, המאוחר, ומגן עליהם.

רבי דוד דנינו (חי במאה ה'כ'), 'אור חדש' - דרוש לר"ה

מלוקט מהקונטרס 'אורי וישעי'

ראש השנה | גליון מס' 6 | תשרי ה'תשע"ז

הקדשה, לתרומה ולהפצת העלון: tiferet.avot1@gmail.com
נא לשמור על קדושת הגליון. נא לא לעיין בזמן התפילה.

העלון מוקדש להצלחת התורמים הייני. הרב צבי אדרעי, רועי שמעון סוויסה, דוד פחמימה, לידור בן פנינה, טל בן ורד ובי"ב. לעיני: מסעודה בת עישה, אשר רפאל בן רחל, ר' יחיאל ומרים אדרעי, מאיר עמר בן שמחה, מרדכי בן אסתר, שלמה ושמחה איטח.

יוצא לאור ביחד עם מכון תפארת אבות

חדר הדורות - קורות אבותינו בארץ האערב

עריכת התשובות

עד שהיתה השאלה מספרד מגיעה לבל, היתה עוברת בדר"כ תקופת זמן של שנה, וכן גם התשובה. ומכל מקום לא רפו ידיהם של השואלים והמשיבים, עד כדי כך שאנו מוצאים לפעמים שהשואל חוזר לשאול את הגאון על מה שכתב אליו בתשובתו. בעריכת התשובות לקחו חלק יחד עם הגאון גם חכמי הישיבה. סופרי הישיבה היו מקריאים לפני הנאספים את השאלות, והם גם כתבו את התשובות על פי ציווי של הגאון. סופרי הישיבה היו גדולים בתורה, ויש מהם שהגיעו למעלת אלופים וראשי כלה, או זכו גם להתמנות אח"כ לראשי הישיבה, כגון רב יהודה אבי אביו של רב שרירא גאון, ורב ישראל בנו של רבי שמואל בן חפני גאון.

יחס הקהילות לתשובות

התשובות נתקבלו בכל מקום כדבר-מלך. מכתבי הגאונים וראשי הגולה לקהילות היו נקראים ביום השבת בכל בתי הכנסת, כשכל הקהל עומד על רגליו. מקריא המכתב היה אחד מחשובי הקהל, ויתר גדולי הקהל היו עומדים בשעת הקריאה מימינו ומשמאלו. התשובות שהתקבלו בכל קהילה וקהילה, הועתקו ונשלחו אל קהילות נוספות. מלבד פירושי התלמוד, המבואות ותשובות הגאונים, גם ספרי ההלכה של הגאונים היו מקור חשוב בעולם התורה. בעלון הבא נפרט מעט אודותיהם בע"ה. *(בכתיבת מדור זה נעזרנו בספר 'הר"ף - בין ספרד לאשכנז')*

ישיבה במרוקו

תשובות הגאונים לצפון אפריקה

כאמור בעלון הקודם, בכל תקופת הגאונים (589 - 1038 למניינם) אין אנו מוצאים ארץ או מדינה, שיהודיה עמדו במשא ומתן תמידי עם הישיבות בבבל כיהודי צפון אפריקה. כעת נדבר על אופן שליחת וקבלת התשובות בימים ההם.

כיצד היו נשלחות השאלות לבל

השאלות היו נשלחות ע"י סוחרים בבליים גדולים מבגדד ומבצרה, הבאים לרגל מסחרם לארצות אירופה ואפריקה. השאלות מספרד היו נשלחות לקירואן (תוניס), ומשם ע"י שיירות לקהיר. קהיר הייתה תחנה מרכזית בשביל חליפות השו"ת והאגרות - בין הישיבות הבבליות וארצות אפריקה וספרד. בה ישב פקיד הישיבה, אליו היו מגיעות כל השאלות והנדבות המיועדות לישיבה, והוא היה שולח אותן ע"י אנשים אמונים דרך ארץ ישראל וסוריה לבגדד. ובכיוון ההפוך, הגאונים היו שולחים את התשובות והמכתבים דרך קהיר לאלג'יר, תוניס, מרוקו וספרד. כשהיו תשובות הגאונים ואיגרותיהם מגיעות לקהיר, היו חכמי המקום מעתיקים אותן לפני שישלחו לתעודתן. כך מתבארת העובדה שתשובות ומכתבים שנועדו לארצות אחרות נמצאו בגניזה הקהירית. את משרת פקיד הישיבה היה ממלא אחד מגדולי קהיר, והדבר היה נחשב לכבוד גדול. כמה מפקידי הישיבה בארצות אחרות היו בעלי התואר הגבוה "ריש כלה", שניתן להם ע"י הגאונים, תואר המראה על גדולתם בתורה ומעמדם הרם.

נחלת אבות - פרקי אבות

הוא היה אומר, עשה רצונו כרצונך, כדי שיעשה רצונך כרצונו. בטל רצונך מפני רצונו, כדי שייבטל רצון אחרים מפני רצונך (אבות ב, ד)

בזה המאמר רבו הפירושים, וכולם אמת, והמאמר סובל את כולם, ואנחנו בס"ד לרגל המלאכה מלאכת הקדש, נאמר קצת מהם בתוספת נופך ובהרחבת דברים, והם:

כי הנה רצון כל אדם מישראל לעשות רצון קונו, רק החומר הגס מתגבר עליו, וכמו שכתוב (ברכות יז.) ר' אלכסנדר ב"ר דמצי אמר הכי [לאחר שהתפלל היה אומר כך]: רבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב, שאור שבעיסה [גסות החומר] ושעבוד מלכויות, יהי רצון שתצילנו מידם, ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם, עכ"ל. וכן הוא יתברך, רצונו תמיד להטיב, כי הוא מקור הטוב, רק עונותינו מונעים ממנו הטוב, כמו שאמר המלך החכם במשלו "אֶלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעַל ה' יִצְעֵף לְבוֹ" (משלי יט, ג).

ההמשל על זה, לכפר אחד שלא נראה ולא נשמע בו שיש מראות בעולם. פעם אחת נתאכסן אצל אחד מהם אדם נכבד מעיר גדולה, ובבוקר בקומו ממיטתו רצה לתקן עצמו ולסרוק בלוריתו, ויבקש מבעל הבית להביא לו מראה לטושה לראות בה את פניו. ובעל הבית וכל ביתו לא ידעו מה מבקש, ויבאר להם עניין המראות ויתפלאו מאוד. ובעל הבית ביקש מהאורח להוליכו עמו לעירו להראותו הפלא הגדול הזה, ויעש כן, ובהגיעם לעיר הוליכו לחנות גדולה של מוכר מראות. והכפרי היה מעוררב ומזוהם, ויאמר לבעל החנות תן לי מראה יפה, ויראה בה דמות דיוקנו, וימאסו פניו בעיני עצמו, ויאמר לבעל החנות בכעס גדול, מדוע התהלך בי לתת לי מראה רעה זו? אמר לו בעל החנות, מה עוול מצאת בה, ויאמר לו, זו אינה מראה את הפנים יפות, ולהפך כעורות ומזוהמות, ויאמר לו המוכר, וכי המראה מחדשת דבר באדם? היא מראה את האדם כמות שהוא, אם יפה יפה, אם כעור כעור, ובכן תקן עצמך תחילה, רחוץ פניך, וסרוק שערך, ותקן כובעך, ותמצא פניך יפות, ויעש כן, וירא פניו חדשות ויפות.

כן האדם עם בוראו, אם יתקן מעשיו, בטוב יקבל השפע הטוב, וימצא עצמו תמיד בטוב, ואם לאו, ינעם ממנו השפע וימצא עצמו ברע, וזהו מ"ש הכתוב "אֶלֶת

אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעַל ה' יִצְעֵף לְבוֹ", כאותו כפרי אשר כעס מחסרון דעתו כי המראה אינה טובה, על כי לא ראה בה פניו יפות.

בטל רצונך מפני רצונו

נראה בס"ד לפרש ע"פ מ"ש רז"ל, יש נענש על שחלל את השבת, ויש נענש על שמר את השבת במקום שיש פקוח נפש,

ויש נענש על שראה את הערוה ונגע בה, ויש נענש על ששמר עצמו שלא לראותה ושלא לנגוע בה היכא [במקום] שראה אישה טובעת בנהר ולא הצילה שלא ליגע בערוה מפני רצונו יתברך. כי זהו רצונו, לחלל שבת בפקוח נפש ולאחוז בערוה להצילה, כדי שייבטל גם הוא רצון אחרים שירצו להזיק מפני רצונך, שלא תאונה אליך רעה, או אם תבוא אתה לידי מדה זו של צורך חלול שבת, או אשתך או בתך לידי טביעה בנהר, יבטל רצון אחרים שייתן בלבם להציל אתכם, כאשר חפץ בהצלה.

מעשה על בטל רצונך מפני רצונו

וענין זה מצוי תמיד אצל כל אדם, אם מקח וממכר בשעת תפלה, או בשעת קביעות עתיו לתורה, או בשבת או ביו"ט, וכיוצא בזה הרבה. ומעשה היה לפני בתלמסאן [באלג'יר] באחד ממדרגה שפלה, שדיבר על לב נערה כלולה וממדרגה גבוהה, לקחתה לאשה, והיא והוריה השליכוהו בחרפה ובזו. ושוב, נפש נוצרית כלולה ובעלת נכסים חשקה בו מפני יופיו, וגם הוא חשק בה מאד, והוריו בשמעם חרדו עד מאד, ובאו לפני בבכי ובתחנונים לטפל בו להסיר לב האבן מבושרו, כי חרפה היא להם מאד, ומה גם נגד ה'. ובדברי עמו הבטחתינו בחסד אל, כאשר יבטל רצונו מפני רצון בוראו, המקום ב"ה יבטל גם הוא רצון אותה הנערה ורצון הוריה מפני רצונו. ומה יצא הדבר, כי האמין בדברי, ובמשך ד' ימים נפרד מאותה נוצרית בהכאה וקללה, ומרוב צערה נסעה תכף לצרפת. ואחר ימים אחדים, דיבר על לב אותה נערה יהודיה, ונתרצית להיות לו לאשה, וגם הוריה בשמעם הסכימה דעתם, ולא עברו ימים אחדים עד שכנסה לחופה, ועלה זוגם יפה. ורגל על לשונו תמיד לומר, בטל רצונך מפני רצונו וכו'. זהו רבותי מה שיכולתי להגיד לכבודכם עתה, בעזרת האל הרואה ועיני אותו לא ראתה, הוא יפרקנו מכל עקתא, אמן.

(מתוך 'נחלת אבות' לרבי יוסף משאש)

כיצד תנהג קהילה שעקרה ממקומה למקום אחר?

'זכרוננו וזכרון אבותינו'

האיסור לנטוש מנהגי אבות מופיע במסכת פסחים (ג:), שם מובא שבני בית שאן נהגו שלא ללכת למכור את סחורתם בשוק של העיר צידון שחל בערב שבת, וזה כדי שלא להיבטל מהכנת צרכי שבת, באו בניהם לפני ר' יוחנן ואמרו לו אבותינו עשירים היו ולא הוצרכו לעמול למלאכתם בערב שבת, אך אנו זקוקים ללכת לשוק של צידון בערב שבת כדי להתפרנס, ענה להם ר' יוחנן כבר קיבלו אבותיכם הנהגה זו עליהם, ואם כן חייבים אתם להמשיך במנהגם שנאמר 'שָׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אֲבִיךָ וְאֵל תִּשָּׁשׁ תוֹרַת אִמְךָ' (משלי א, ח). והתוספות (שם, נא ד"ה 'אי אתה') כתבו שאין לבטל אלא מנהג שנהגו בני המדינה מעצמן ומנהג טעות הוא, אבל מנהג שהנהיגו על פי תלמידי חכמים אין לבטל, ע"כ. ובשו"ת 'נבחר מכסף' (סימן א, לר' אישיה פינשו ע"ה, רבו וחותרו של רבי שמואל ויטאל בנו של המהר"ח ע"ה) כתב דקיימא לן מנהג מבטל הלכה אפילו במילתא [בדבר] דאית ביה [שיש בו] דנדוד איסור...ומנהג קבוע יש לילך אחריו אפילו יבוא אליהו הנביא ויאמר בהיפך.

'שאי סיב עיניך וראי כולם נקבצו באו לך'

לאחר הדברים הנ"ל נשאלת השאלה האם לאחר עלותנו לארץ הקודש צריכים אנו ואולי אף חייבים להמשיך במסורה הנמסרת בידנו מדור דור, או שמא עלינו לקבל ולאמץ לעצמנו את מנהגי ארץ ישראל. ואם כן, האם באמת קיים מושג כזה שנקרא 'מנהגי ארץ ישראל' או 'מנהג ירושלים'?! והדברים צריכים ברור.

המאה ה"ז - תקדים חשוב לתקופתנו

למצב שלנו בארץ הקודש כיום של מפגש בין עדות, יש תקדים חשוב ביותר. המאה ה"ז היתה עדה לנדידה כללית של עם ישראל מן המערב אל המזרח. גירוש ספרד הביא קהילות שלמות מקצה המערב אל טורקיה, הבלקנים, א"י ועוד. הגירושים השונים מגרמניה (1465 ועוד) העתיקו אוכלוסיות רבות של יהודים בני אשכנז למזרח אירופה ומעט לאיטליה, א"י ומצרים. בעיר היהודית הגדולה סלוניקי [יוון] היו שבע קהילות שונות בזמן הרד"ך, רבנו יוסף קארו, מרשד"ם, ועוד. חכמים אלו נדרשו למצב המגוון הזה, ונשאלו האם הקהילות הנוודות חייבות לשמר את מנהגיהן הקדומים, או שהן צריכות להשמע לפוסקים המקומיים?

דין יחיד שעקר ממקומו למקום אחר

שנינו במסכת פסחים (ג:): "ההולך ממקום שעושין [מלאכה בערב פסח לפני חצות] למקום שאין עושין, או ממקום שאין עושין למקום שעושין, נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם, ואל ישנה אדם מפני המחלוקת (וזה

נאמר כשרוצה לשוב למקומו הראשון), ע"כ. ובהמשך (גא). אומר רב אשי שמי שהלך לדור במקום אחר ואין דעתו לחזור למקומו הראשון, חייב לקבל על עצמו את מנהגי המקום החדש. וכן פסק מרן בש"ע (יו"ד, סימן ריד, בסוף) וכן דעת כל הפוסקים ראשונים ואחרונים. והשאלה היא האם דין זה דווקא על יחידים שעקרו ממקומם, או גם על קהילות שלמות?

סתירה בדברי מרן בשו"ת 'אבקת רוכל'

נשאל מרן (שו"ת 'אבקת רוכל', סימן ריב) אודות העיר פליבינא [בבולגריה] שהתיישבו בה ספרדים ואשכנזים, ואח"כ הגיעו עוד בני אשכנז אל העיר, ורצו להקל כמנהגם ושלא כמנהג ספרד. והשיב מרן: שכשבאו יהודים לעיר הזו באו ספרדים ואשכנזים ביחד, ומחמת שהיו הספרדים מרובים לכן בני אשכנז צריכים להיגרר אחריהם. ואף אם אח"כ הגיעו עוד אשכנזים לעיר עד שנעשו הרוב, אעפ"כ נוהגים כהספרדים לפי שבתחילה היו הספרדים הרוב.

אמנם בסימן ל"ב (שם) נשאל מרן האם קהילות שנוהגות כהרמב"ם אפשר לכופן לנהוג כהטור? והשיב: **מי הוא זה אשר יערב אל לבו לגשת לכוף קהילות שנוהגות כהרמב"ם ז"ל לנהוג כשום אחד מהפוסקים...ומה גם אם נהגו אבותיהם ואבות אבותיהם שאין לבניהם לנטות ימין ושמאל...וליכא משום 'לא תתגודדו, שהואיל וכל קהל נוהג כמנהגו הראשון, הרי זה כשני בתי דינים בעיר אחת, שאין בני קהל אחד כופין לבני קהל אחר, ע"כ.** ולכאורה דברי מרן סותרים אחד את השני!

החילוק שבין יחיד לקהילה

בספר 'מגן אבות' (עמ' תקמב) יישב דברי 'אבקת רוכל', וכתב שיש לחלק בין יחידים שהגיעו לדור בעיר אחרת שאז הם בטלים לגבי יושבי המקום, משא"כ קהילה שלמה שכולה נוהגת כשיטה אחרת, שהגיעו לדור במקום מסוים פשוט שהם לא בטלים ליושבי המקום. והסברא בזה דמבואר בדברי מרן שכל הטעם לנהוג כאנשי העיר אינו אלא משום המחלוקת, ובזה יש לחלק בין יחיד שנראה כיצא דופן אם לא ינהג כאנשי המקום, לבין קהילות שלמות שכל אחת נוהגת כמנהגה ואין שום חשש למחלוקת. והביא שכן כתב המהרש"ם (יו"ד, סימן מו-מב) שדווקא יחיד המגיע

למקום חדש צריך לנהוג כמנהג המקום, אך קהילה שלמה ממשכינה לקיים מנהגה הראשון, ואין בזה משום 'לא תתגודדו'. וכ"כ הפר"ח (סימן תצ, אות ט) שקהילה שלמה שעקרה ממקומה למקום אחר צריכים להמשיך במנהגיהם שנהגו במקום שבאו ממנו. והוסיף ב'מגן אבות' **שכן מתבאר להדיא בדברי מרן** (אבק"ר סימן קצא) **גופא שכל קהל בפני עצמו נוהג ואין אחד כופה לשני**. ועוד תירץ בשו"ת 'עטרת שלמה' (קונטרס 'עטרת זקנים', סימן כט) שבתשובת מרן בסימן ר"ב הנ"ל מדובר שכשבאו הספרדים והאשכנזים לדור בפליבינא נשתוו שתי הקהילות **בהסכמה** להיות קהילה אחת, ומתוך שהספרדים היו הרוב לכן האשכנזים חויבו לנהוג כמותם, ומכוח קבלה זו כל הבא לדור באותו המקום חייב לנהוג כמנהג המקום. משא"כ בסימן ל"ב שלא היתה קבלה על מנהג קבוע ומוסכם לכל בני המקום וכל קהל ראשי לנהוג כאבותיו.

כל קהילה שיש לה בית כנסת ומנין משלה נחשבת כבית דין וכקהילה

פני עצמה ואינה מתבטלת למנהגי המקום

ה'באור הלכה' (סימן תסח, ד"ה 'חומרי מקום') כתב שמצוי בקהילות הגדולות, שנמצאים בהם כמה קהילות שכל אחת מתנהגת כפי מנהג אבותיה מדור דור, וכן **מתבאר מהפר"ח שקהילה שיש בה מניין מקרי קהילה**. והוסיף ב'מגן אבות' (עמ' תקמג) שכן שמע כמה פעמים ממורנו הרב שלום משאש ע"ה שלא שינה משום דבר שהיה נוהג במרוקו גם לאחר עלותו לא"י. וכן שמע מהרב מרדכי אליהו ע"ה שעל בני מרוקו להמשיך במנהגם לברך על ההלל גם בא"י. וכן שמע מהגר"ש אלישיב ע"ה **שאפילו אם נמצא בית כנסת אחד בעיר של יוצאי מרוקו נחשב כקהילה בפני עצמה ואינם בטלים ועליהם להמשיך מנהגם**.

ומעשה בבית כנסת של יוצאי מרוקו בירושלים שנהגו לא לברך על ההלל בר"ח כמנהג עדות המזרח בא"י, והורה להם הרב אלישיב ע"ה לחזור ולברך כמנהגם הקדום ואפילו התרת נדרים אינם צריכים על זה, דהרי זה טעות בדבר משנה שלא צריכים להתיר הנדר. וע"ע 'בעטרת שלמה' (שם) שהביא דעות הרבה פוסקים שאף בעיר אחת יכולים כל קהל לנהוג מנהגיו ואין בזה חשש לא תתגודדו ח"ו, וכן האריך בנד"ד הרב כה"ח (סימן תסח, סעיף טה) ע"ש.

מנהג ארץ ישראל / מנהג ירושלים

והנה ישנם הטוענים שכל מי שעלה לארץ הקודש צריך לקבל עליו מנהגי המקום. הבה נבדוק האם קיים 'מנהג אחיד' בארץ ישראל? לפני שנת 1099 (למניינם) טרם הוחרבו הקהילות ששרדו מזמן בית שני ע"י הצלבנים, מנהג א"י היה מבוסס על התלמוד הירושלמי, ברם לאחר חורבן הקהילות מעיד בשו"ת ר' בצלאל אשכנזי (סוף סימן א:): "ולא זו בלבד אלא שבכל המנהגים שיש בארץ כעת, אין בהם מכל המנהגים שנזכרו בגמרא שהיו בא"י". וכן המנהגים שנוצרו אח"כ עם עליית 300 רבנים מצרפת בראשית המאה הי"ג ואח"כ עם

יהודים ממרוקו בעלותם לארץ יורדים מהאנייה בנמל חיפה

בוא מגורשי ספרד לא התחשבו באותו מנהג קדום ואין הם דומים למה שמכונה כיום הנוסח הירושלמי. **כמו כן**, מסתבר שגם הנוסח הירושלמי אינו אחיד כלל! ולהלן שתי דוגמאות: **א**. ישנם הרבה סידורים של עדות המזרח שהודפסו בארץ לפני קום המדינה שמכילים את ברכת ההלל בר"ח (בניגוד למה שטוענים כיום עדות המזרח שאין לברך על ההלל בר"ח). **ב**. הגרע"י ע"ה ('ילקוט יוסף', מועדים ע"מ קמח) פסק שיש לחתום את ברכות ההפטרה בשבת חול המועד בחתימה 'מקדש השבת' ולא 'מקדש ישראל והזמנים'. אך הכה"ח (סימן תצ, אות עה) כתב שבמדינת בבל ואגפיה, וכל ערי הודו ופרס חותמים 'מקדש השבת וישראל והזמנים' בשבת חול המועד של סוכות, ומעיר הכה"ח שמה שאמרו שמנהג ירושלים הוא לחתום רק 'מקדש השבת' אינו לגמרי נכון, אלא היו מנהגים מחולקים בתוך ירושלים עצמה (ויש עוד המון דוגמאות לכך שאין וגם לא היה אף פעם מנהג אחיד בירושלים ואכמ"ל).

למעשה

היה תמיד קהילות שונות בארצנו, היתה תמיד קהילה אשכנזית בירושלים ובערים אחרות בא"י ששמרה על ייחודה, השל"ה הקדוש היה לרבה של קהילה האשכנזית במאה הי"ז, וכן במאה הי"ט הגיעו לארץ תלמידי הבעש"ט והגר"א ע"ה והקימו בה קהילות חשובות, וכן קהילה של יוצאי צפון אפריקה שכנה מקדם בארץ הקודש כמ"ש ר' יהודה אלחריזי בתחילת המאה הי"ג, כשביקר בא"י, בספרו 'תחכמוני' (שער ארבעים ושש) כי מצא בירושלים "את הקהילה החשובה מן המערבים" [יוצאי צפ"א]. בסוף המאה ה"ט הגיע לארץ רבינו עובדיה מברטנורא, והוא מספר כי בשנת הרמ"ה (1485) היו מתפללים בירושלים "לפי מנהג צפ"א".

מסקנא דמילתא

ובכן היו תמיד קהילות שונות בארץ ישראל: מוסתרעבים [קהילות מזרחיות], ספרדים [שהגיעו מגירוש ספרד], מערבים [יוצאי צפון אפריקה] ואשכנזים, והן קיימו בארץ מנהגים שונים כל קהילה כפי מסורתה העתיקה. **ולכן אי אפשר לומר שיש בארצנו 'מנהג קבוע' ולחייב הציבור לנהוג כך או אחרת ולנטוש מנהגיהם הותיקים. וכל עוד שיש קהל בעל מנין משלו יכולים וחייבים הם להמשיך ולנהוג כמנהג אבותיהם, ועליהם תבוא ברכת טוב אמן סלה ועד.**

בעריכת המדור נעזרנו בספרים: 'מגן אבות' (לבהר), 'דברי שלום ואמת' (סולדאנו), 'עטרת שלמה' (דיין) 'עטרת אבות'.

רבי רפאל בירדוגו זיע"א – המלאך רפאל

תק"ז (1747) – כ"א תשרי תקפ"ב (1822)

יזרח אור

רבי רפאל בירדוגו, הידוע בכינוי "המלאך רפאל", היה מגדולי חכמי ופוסקי מרוקו. רבינו נולד בשנת תק"ז (1747 למנינם) לאמו רחל ולאביו **רבי מרדכי המכונה המרביץ** בעיר **מקנס** שבמרוקו. בצעירותו למד תורה מאחיו הגדול **רבי יקותיאל**, ומסופר כי היה חי בעוני רב ומרוב דלותו לא הייתה ידו משגת לקנות נרות ללמוד לאורם, ועל כן היה לומד לאורה של הלבנה. בעניין זה, רבינו העיד על עצמו כי כתב את חיבוריו "מתוך הטירוף ומתוך יוקר השער ומתוך חוסר כל, ירחם ה'". בשנת תקכ"ב (1762), והוא בן 15, מת עליו אביו. ביום פקידת החודש נשא רבינו הספד גדול בו נתגלתה גדולתו בתורה. בהמשך חייו נתגדל רבינו בחכמה ועושר אך זיכרון שנות עניותו לא מש מנגד עיניו, ובא פעמים רבות לידי ביטוי בתקנות הקהל שתיקן ובפירושים שכתב להרבות בזכות עניי ישראל ולעמוד לימינם.

אב בית דין מקנס

בשנות השלושים לחייו, רבי רפאל נתמנה לאב בית דין בעיר מקנס, והתקבל בקהילות המערב כמורה ההלכה של הדור כולו. כמנהגי הקהילה, רבינו היה משענת ומקור נחמה ליהודי המערב בשנות הבצורת ובמגפת הדבר, שפקדו את ארצות המערב, ובפרט בזמן פרעות תק"ן - תקנ"ב (1790-1792) בהם מאות יהודים נרצחו על קידוש השם, בנות ישראל עונו, ובתי היהודים הועלו באש. **רבי דוד חסין**, משורר התקופה, שהיה נשוי לאחותו של רבינו כתב את קינתו הידועה על פרעות אלו.

עיון בספריו

ספריו של רבינו מעידים על גדולתו כפוסק יחיד במינו במלוא מובן המילה. שריד מדורות ראשונים אשר לא הניח פינה בתלמוד ובפוסקים שלא נשתטח בה, וגם בחכמת הקבלה קנה לו חלק גדול. כל חכמי דורו שמעו לדבריו ונטו להכרעתו, והלכה כמותו באיסורי דיני. רבינו נודע בחתירתו לצדק ואמת, וגם אם לעתים היה בדעת מיעוט לא חת מלומר את דברו. אפיו העז ניכר מבין שורות ספריו, ותמיד מדבר הוא בתקיפותו של גדול. את אלפי התשובות שכתב לכל מבקשי ההלכה ואוהבי האמת, שלח בקיצור נמרץ ובסגנון צח וברור.

רבינו תיקן תקנות וחיבר ספרים בתחומים שונים ביהדות: תנ"ך, תלמוד, הלכה, אגדה, מנהגים ושו"ת. אחד מספריו החשובים ביותר הוא **'לשון לימודים'** הספר היחיד שכתב בערבית-יהודית ולא בעברית, הכולל תרגום ופרשנות (שרח) של מרבית התורה. ספר זה נכתב בעיקרו עבור צעירים בני הקהילה, ועל כן יצרו ממנו העתקים רבים לאורך השנים. ספרי פרשנות מקרא נוספים שחיבר הם **'מי**

המלאך (הרובע היהודי) במקנס - 1919

מנוחות - דרשות על התורה, ו'**משמחי לב**' - פירוש המבוסס על פרשנויות גדולי ספרד. ספר השו"ת הגדול שלו **'משפטים ישרים'** היה זה שפרסם את שמו כפוסק חשוב במרוקו, ודי לנו לעיין בספר זה כדי להבין את גודל גאוניותו. ספרים נוספים שחיבר: **'תורות אמת'** - פירוש על השולחן ערוך, **'רוקח מרקחת'** - על אגדות התלמוד, **'שרביט הזהב'** - פירושו על הש"ס אותו חיבר בגיל 24, **'חסד ואמת'** - דרשות והספדים, **'רב פנינים'** - דרשות, **'קיצור תקנות חכמי קאשטיליא'** וספר **'דיני שו"ב כמנהג המערב'**.

גדולתו בעיני חכמי דורו

זכר הרב לא מש מפי כל ציבור תושבי המערב, ובפרט מפי חכמיו וגאוניו שהגו בספריו וקבלו עליהם את הוראותיו כמשה מפי הגבורה. על דעותיו סמכו רבני בתי הדין בכל פסקיהם וחיבוריהם. דוגמא לכך ניתן לראות בדברי התוכחה של **רבי יעקב בירדוגו** - בן אחיו של רבי רפאל - בתשובה לרבני פאס שהורו נגד דעת המחבר, וזו לשונו: "...ובפרט הרב מר דודי שהוא אילן גדול לסמוך עליו, ומאן ספין ומאן רקיע להוציא ממנו נגד דעתו ז"ל, ואפילו בחייו היו כל חכמי דורו נשמעים לו כמשה מפי הגבורה, וכל שכן אנן יתמי דיתמי, שבדאי ראוי לנו ללכת אחרי דבריו, ואין להרהר אחריהם... ואע"פ שאין אנו רשאים לומר קבלו דעתנו, רשאים אנו לומר קבלו דעת רבנו הגדול זלה"ה, שאנו ואתם חייבים בכבודו ובמוראו, שלא להכריע את דבריו, וכ"ש לעבור עליהם" (שופריה דיעקב, סימן כו).

אהבת התורה

רבינו זכה לכינוי "המלאך רפאל" בזכות חסידותו ופרישותו הגדולה אותה נהג לעצמו, אך לא הנהיג החמרות אלו על בני קהילתו. בליל הושענא רבא, כ"א תשרי שנת תקפ"ב (1822), נפטר רבינו עם סיום לימוד ה'אידרא' מספר הזוהר בסוף סדר התיקון, והוא בן 75 שנה. בסמוך לפטירתו, ניצבו סביבו רבנים, תלמידיו וחשובי העיר. הרב, חלוש עד מאוד, פנה לנוכחים והחל להשמיע תוכחת אוהב כשאת עיקר דבריו מקדיש לחובת ההתמדה בלימוד התורה. רבינו ביקש מאחד הנוכחים באותו מעמד - **רבי יוסף מימראן** - שיספר את סיפורו, וכה היה דברו: "בלילה אחד מימות החורף הקרים, כעבור שלוש מן הלילה לומד הייתי בביתי. בתוך הלימוד נתקשתי בסוגיא אחת, ולא יכולתי לעבור עליה. תשוקה עזה היתה בי להבין את דברי הגמרא ומפני זה אזרתי מתניי לבוא לבית הרב בכדי לשאת ולתת בדבר. והנה רואה אני מחזה נורא, הרב ישב באותה שעה ולמד בשקידה עצומה. פאת ראשו היתה קשורה בכותל לבל יוכל הרכין ראשו מפני השינה. רגליו היו מונחות בדלי מים שמא יירדם. במצב כזה היה עוסק הרב בתורה, ראשו ורובו היה בעמקי הש"ס והפוסקים ולא ידעתי אם מן התחתונים או מן העליונים הוא. בראותי זאת, נכנס חשק התורה בלבי, ודנתי קל וחומר בעצמי, ומה הוא כך, אני על אחת כמה וכמה". דממה השתררה במקום, ואז רבי רפאל אמר: "לא להתפאר באתי כאן היום, כי מה אני ומה חיי, והריני שב אל עפר. לא באתי אלא לחזק ידיים ולומר לכם כזה ראו ועשו - שבו ושקדו על התורה יומם ולילה ללא הרף". הוא, הצדיק הגאון, הפוסק הנודע, יכול לומר זאת. שעות מעטות לאחר מכן יצאה נשמתו בקדושה ובטהרה.

קבורתו

הגאון החסיד **רבי יוסף כנאפו** זצ"ל בספרו 'אות ברית קודש' (דף י') מעיד ששמע מפי סופרים וזקנים שבשעה שהגיע זמנו של רבי רפאל להיפטר מן העולם, שלח והזמין קרוביו, וקרא לחרשים חכמים חורשי העצים לעשות לו ארון הקודש כדי להיקבר בו בקברו אשר כרה, ואזי הוא שגילה לעמו שהוא ראוי להיקבר בארון, לפי שכל ימיו לא ראה מקרה לילה אפילו באונס, וכן היה שנקבר בארון. כעבור שנה מפטירתו הוציאו את ארונו מהקבר על ידי מעשה בגזירת המלך, וראו שפניו כפני חמה כמי שישן על מיטתו ממש. רבינו הניח אחריו ארבעה בנים חכמים גדולים, ביניהם **ר' מימון בירדוגו** הידוע בכינויו המב"ן, בעל הספר 'לב מבין' זיע"א.

מנהגי ראש השנה הכפורים

ענה בחובלה - קובץ מנהגים

(מלוקט מתוך 'עשרת אבות')

- א.** מנהגי ישראל לפתוח את סעודות ליל ר"ה באכילת הסימנים המרמזים לשנה טובה. יש שנהגו לערוך סדר זה לאחר הקידוש⁽¹⁾, ויש שערכוהו לאחר נט"י וברכת המוציא⁽²⁾.
- ב.** המנהג באכילת הסימנים כסדר הזה: תפוח בדבש⁽³⁾, כרתי, סלקא, תמרים, קרא, רוביא, רימון, דגים, וראש כבש.
- ג.** נחלקו רבותינו מתי לומר את ה'יהי רצון' של הסימנים: יש שברכו על המאכל ולאחר מכן אמרו את ה'יהי רצון' ולבסוף טעמו ולא חששו להפסק⁽⁴⁾. יש שברכו בתחילה על המאכל, טעמו ממנו מעט, אמרו את ה'יהי רצון' והמשיכו את האכילה⁽⁵⁾. ויש שברכו בתחילה על פרי שלא שייך לסימנים ואח"כ לקחו הסימנים ואמרו ה'יהי רצון' שלהם⁽⁶⁾.
- ד.** מנהגנו ומנהג אבותינו לומר הפיוטים בתפילת שחרית בימי ר"ה ויוה"כ לפני 'נשמת כל חי' וחלקם לאחר 'שיר המעלות ממעמקים' לפני הקדיש, ואין לשנות מיקומם⁽⁷⁾.

קופת הרוכלים - מקורות וטעמים

צורך שחיטה. וכן בסימן תרמג (ס"ג) כתב הש"ע שנהגים לברך על הסוכה אחר ברכת המוציא קודם שיטעום, וכתב המג"א (שם) שזה לא נחשב הפסק כיון שצורך סעודה הוא. וכתב רבי יצחק אבן דנאן ע"ה (שו"ת 'ליצחק ריח', דף ו' ע"ב, אות ר) שמנהגנו לומר ה'יהי רצון' בין הברכה לאכילה, ואין בזה משום הפסק כיון שהוא לצורך, ואם יאמר ה'יהי רצון' לאחר האכילה, חלף הלך לו וכו', וגם אין לומר ה'יהי רצון' קודם הברכה, שאין ראוי להקדים צרכי עצמו לברכת הקב"ה. **א** (5) בא"ח (פרשת נצבים אות ד). **ב** (6) כ"כ ה'שד"ח חמד' (מערכת ר"ה סימן ב אות ד), וכתב רבי חיים משאש (נשמת חיים, ע"מ קנה) שכדי לצאת כל הדעות והספקות נהג ליקח מעט עבבים ומברך 'העץ', וכן באבטיח או דבר שאין ברכת 'המוציא' פוטרתו, ואח"כ עושה הסדר הכתוב במחזורים, בלי ברכה לפני, אלא מיד אומר ה'יהי רצון' וטועם. **ז** (7) כ"כ כמורה"ר שלום משאש זצ"ל ('שמש ומגן' ח"ג, סימן כז) ע"ש, וע"ע ב'מגן אבות' (ע"מ צח) מש"כ ליישב המנהג.

1 כ"כ ב'נהר פקוד' (דף קכו) והטעים הדברים שאכילת סימנים אלו באה לסימן טוב, ואם יאכלם בתוך הסעודה לא מוכח אם אוכלם לסימן טוב כמצוות חכמיו או לתבשיל בעלמא, ולכן ראוי להקדים לאוכלם תכף בכניסת השנה. **2** מרן ר' שלום משאש (שו"ת 'שמש ומגן', ח"ג, סימנים עב, ו-עח) כתב שנהגים כן כדי שלא להיכנס בספק ברכה אחרונה על דברים שאוכלים קודם הסעודה ואינם צריכים כדי לפתוח תאוות המאכל. **3** ב'מגן אבות' (לבה, ע"מ שנט) ישיב המנהג שנהגו להתחיל הסדר הנ"ל בתפוח בדבש אף שמונחים לפניו תמרים שהם משבעת המינים, ע"פ תרומת הדשן (סימן לב) שכל דין קדימה בברכות נאמר באופן שרוצה לאכול משניהם, אבל אם אינו רוצה לאכול משניהם עכשיו, אינו מחוייב להקדים אע"פ שנמצא לפניו. והוסיף שם שכתבו ב'לקט הקמח' (אות ר) שכן הוא ע"פ הקבלה. **4** הב"ח (או"ח, תרה) הביא את התשב"ץ (סימן קנה) לומר 'זה חליפתו'. בין הברכה לשחיטה זה לא הפסק, שאז נקרא

בסייעתא דשמיא

שנים שכתבי ידם היו ספונים וטמונים מעין כל,
שנים שאלפי חיבוריהם העתיקים לא נודעו לשוחרי התורה,
שנים שמסורת אדירה ועתיקת יומין הייתה דחוקה לפינה...

לא עוד!

עדה קדושה, ממשיכים בעשייה שכבר החלה מזה שנים ע"י
מכונים חשובים ואנשי שם, העוסקים בשימור מורשת אבותינו,
ועתה, מוסיפים עלון שבת חדש!

"תפארת אבות"

שמנו לעצמנו מטרה להביא לתודעת הציבור וקהל עדתנו
יוצאי מרוקן וצפון-אפריקה,
את תורת רבותינו שוכני עפר, את היסטוריית אבותינו הקדושים,
ואת מנהגיהם והליכותיהם בקודש.
היו שותפים עמנו ושאו ידיכם קודש בתרומה להפצת תורת אבותינו.

צרו קשר במייל: tiferet.avot1@gmail.com

